

Utilitarismua

PELLO M. ZABALETA

Asma ezifeko inportantzia du gai honek. Izan ere, Utilitarismuak, zerbaitearakotasun honek gure bizitzako egite guztiak, pipiak egurra bezala, jota uzten ditu. Eta ez bakarrik pertsona partikularrenak, zureak eta nereak, baizik eta laterria edo Estaduarenak, baita soziologi askorenak ere. Gaurko mundua Utilitarismo honen atzaparretan erori da, ta naiko lan handik iges egiten.

Bein, Hobbes-ek esan zuen: "Homo homini lupus", gizona gizonarekiko otsoa. Ez dakit egi edo gezur den: dakidana, gaur egun horrelako asko ba dela da. Zoritxarrez. Horregatik, honen atzetik erantsi dezadan Lacordaire handiak esana: "Aberatsaren eta pobrearen artean askatasuna da tirania, eta legea libertadea". Eta arrazoia zuen.

Beraz, ezin uka, gaurko bizi mol-

dean, estrukturatan, utilitarismua dugula nagusi. Mundu honetako gora behera latzetan, guduetan, tiranietan, utilitarismua, harako hartarako nahia dugula errege. Eta askoetan gizonarekiko beste gizona otsoa gertatzen da. Hobbes-ek ba zuen bere arrazoi puska.

Asko jendeei nere lan edo hitz zerrrenda hau petralkeri bat irudituko zaio, hor mendi punta batean illargiari zaunka ari den txakurra- ren eztula. Baiña, nik esango dut: Gaztea naiz, ta nahiz gaztea izan, begiak dauzkat, eta nere aitzinean zer gertatzen den ba dakit, dena ez badakit ere.

Eta ez da utilitarismua soziologiako soroan bakarrik ernetzen: ez, moral eta amaika bestelako gaietan ere ernetzen da, bai. Errusia-n jakintsuekin gertaturikakoa ikusi besterik ez daukagu: denak arau batzuek, trenak karril batetik joaten

diren moduan, jakintsuek ere bide bat bakarra zuten, eta handik ibilli behar. Lotsagarria.

Lan hau egitean eduki dituan liburuen zerrenda oso da luzea. Jarri ditzadan garrantzitsuenak:

LECLERQ, J. Las grandes líneas de la Filosofía Moral.

GARCIA MORENTE, M. y ZARAGÜETA, J. Los fundamentos de la Filosofía.

ENCICLOPEDIA DELLA FILOSOFIA. (Epicuro, Bentham. I. Utilitá. IV).

BALMES, J. Filosofía fundamental.

WOESTYNE, Z. van de. Ontología.

MERCIER, D. Tratado elemental de filosofía.

VILLASANTE, Aita Luis. Kristau fedearen sustraiak: Jainkoa.

HIRSCHBERGER, J. Historia de la Filosofía.

I.—Kondaira apurrak.

Hasi nadin, bada, ta hasi nadin barkazio eske. Erabili behar izango ditudan hitzak mingarri gertatuko zaizkie batzuei. Ez daukat beste erremediorik, ez naiz hitz-asmatzaillea, ezta asko irakurria. Ausarta, bai, dextente.

Norma bat badago, arau bat, moral araua. Eta moral arau hori bitakoa izan ditekete. Bata norberak eratua; bestea gauzak eta gizonak eta lege naturala, eta Jainkoa, kontuan edukita, —bakoitza

bere eskariekin—, egia. Bata subjektibua; bestea objektibua.

Subjektibua bat ona da, bestea berriez, neguko otza baiño okerragoa. Jarri nezake hemen filosofo sail bat, aldrebeskeri majoak bota duen sailla. Luzea, noski. Baiña, besteak beste, to batzuek.

Utilitarismuaren aita bezala Bentham jarri izan oi da. Baiña, utilitarismuaren sustraiak barruagoan itsatsiak daude. Zaharragoak dira. Griegoen artean ba ditugu batzuek. Eman dezadun bat. Denok ezagun dugu, eta asko puntuetan maixu hartu ere bai: Epikuro. Nork ez du ezagutzen? Txerriei ere epikuro deitzen zaie sarritan. Eta txerrien moduan bizi ta jaten dutenei ere berdin.

Baiña etzen horrelakoa izan. Askozaz ere txukunagoa, fiñagoa ta apaiñagoa izan zen. Bai, hori bai, berak dionez, gizonak dena zerbaiteko egiten dute. Eta horretan arrazoia zuen. Zerbaiteko, izan ere xede gaberiko gauzarik ez da egiten; gauza edo egite hoiel alperrikoak deitzen diegu euskeraz. Eriotza ere beste txepelkeri bat: Etorri artean ez da etorri, ta etorritakoan, ez dugu sentituko, une bat baida, eta igarotakoan ia ez gera gu biziko. Beraz, hil, edo ez hil, berdin.

Eta Jainkoa? Obeto, Jainkoak? Erak ere gure moduan dabilta. Hemen kontuan eduki behar dugu griegoan mitolojia: adibidez, Marte ta Venus-en arteko maitekeriak; Jupiter-enak, Helenaren maiteke-

riagatik ahata biur zeneko haretan. Eta amaika horrelako. Ikus honetarako Homeroren Iliada ta Odisea, argi ikusten baidira han jainkoen grifnak. (Au ere utilitarismua zen: herriaren grifnak jainkoei, eredu ziren jainkotxo haiei erantsi. Zeozertarako izango zen).

Hiru motetan banatzen ditu Epikuro-k gizonaren gurariak: 1. Naturalezaren beharrezko gurariak, hala nola, jatea, edatea, lo egitea. 2. Naturalezaren gurariak bai, baiña ez behar-beharrezkoak; adibidez, maitasuna. 3. Gero, ez beharrezko, ta ez naturalezarenak: ondasun nahia, t. a. Lenengoak, ase egin behar dira, beti. Bigarrenak, lanik ematen ez badute, ase hoiak ere. Irugarrenak gaiztakeri bat dira.

Beraz, Epikuro-k nahi zuena ta billatzen zoriona zen, eta zorion hori etzen nunai arkitzen: Nun min gutxien, han zorionsuen.

Jarri ditzadan orain beste batzuek. Hasteko: Tomas Hobbes: "Gizonaren lehen egoeran utilidadea, norberaren gogoa zen legerik nagusiena". Eta aurreragoan: "Latterria da zuzenbidearen iturri bakarra, baita moralarena ta erlijioarena ere" Hemen daukagu totalitarismu guztien zimendua. Bai, Frantzia-ko Luis XIV-garrenak ederki esan zezakean gero "latterria ni naiz", eta orduan nahi zukeana egin. Bere gogoa: ume mixkifnak berea egiten dakien bezelaxe. Honenkin, gizonaren berekoitzasun ab-

solutu honekin konpreni genezak lehen aitaturako "Homo homini lupus" hura. Izango ez da, ba?

Jhon Locke ez dugu hain lardatxa. Honek beintzat gizadiarekin begirune pittin bat ba zuen. Horregatik, ezin esan genezake hau zero utilitarista denik. Bai, utilitarista da, baiña gizadia maite du: "Zertarako? —dio— Ez guretzat bakarrik, gure baietza luzeago baita askotan".

Eta orain utilitarismu honen aita bezala izendatzen dena, ikutu dezagun. Apurtxo bat eta llabur.

Jeremies Bentham. Morala matematikas, zenbakiztia (hau hitza, demontre!) bat da. Gaitza uxatu eta plazerra (Axular-ek ere ba dakar hitz hau) ugaritu. Moral gaitan arau bakarra norberaren ona edo gizartearen etekifia da. Eta zer da gizartearen protxu hau? Norbera askoen suma luze bat besterik ez; ur tanto askoek pitxar bat ur egiten duten bezala, notin edo pertsona partikular askoen utilidadeak gizartearen etekin orokorra osatzen dute. Izan ere, gizon baikoitza askoek egiten dute gizartea.

Kontaduria bat da morala: "Ona sartzten dena da, ta gastatzen dena, txarra". Beraz, zorion atsegin geiago eta orduan eta zorionsuago. Jhon S. Mill-ek berriz, hau ez dagoe la ondo, dio, ez zeinbat begiratu behar da, baizik eta zelako.

Utilitarismuaren kondaira zehar, puntu pare bat besterik ez ditugu ikutu. Oraindik luze jardun behar-

ko genuke, ez baidira sistema asko utilitarismu hutsa baizik. Zer dira, izan, Komunismua, Kapitalismua, Nazismua, Faszismua, ta antzera.ko ismu guztiak? Utilitarismuaren semeak. Eta majo gizenduak, alajai-fietan.

Berdin da norberaren edo gutxi batzuen ona legetzat hartzea, eta beste gizakide guztiei ezartzea. Hortik gutxi batzuen protxua dator bakarrik. Beste denak haien menpean, haien sabelen mantengatzaille, esne beiak gobernatzan diran moduan, betere lanik egin gabe biziaz. Beti esango dute: Gu herriaren izenean ari gera, eta gure nahia herriarena da. Irakurri honetarako George Paloczi-Horvath-en Mao Tse-tung, eta entzun haren hitzak. Argi ikusten da han nor den herria, eta herria nola ezi behar den. Ikus eta ikas. (Oraingo onetan zer ez den egin behar).

II.—Egi ta On

Orain metafisikarekin jardungo dugu apur batean. Llabur, hain zuzen. Metafisika gai eta errealdadea batzuentzat tximifilko kea bezala da: kanpora ez badoa, min ematen du. Beraz, llabur. Eta sartu nadin Egiarekin, eta Onarekin. Gero, hemendik errezago eta garbiago ikusi ahal izango dugu Utilitarismuaren faltsokeria, ta guzurra-ta.

To, bada, Metafisikaren harri koskorra.

Egia bat da, bakarra. Beraz, egia bat izaki, ezin gai baten gainean iritzi ezberdin guztiak egi izan. Horregatik, bat izango da egia, ta beste guztiak izango dute beharbada egi puskaren bat; baiña, egi puska horren gainean edo azpian zabarkeri asko. Baiña —hau inportantea da— bat izango da han egi puska, eta egi puska hori billatu eta onartu egin behar dugu.

“Conformistas rei et intellectus”, dio Z. van de Woestyne-k bere liburuan. Bai, horixe da. Guk gauza ikusi behar dugu; eta nola den, hala. Ez da, hain zuzen ere, guk gauza gaizki ikusiarren gauza aldatuko. Gure begiradak zuzena eta gauza hari dagokiona izan behar du. Bestela, kale egingo dugu, ta egia beharrean gezurra arkituko. Baiña, egi horren ikustea guk egiten dugu, pertsona libreak, eta adimen exkaxez jantziak geranok. Beraz, ifiolaz ere ezin genezake egi osoa konpreni eta hartu, egi mutur bat baizik, eta egi mutur horrekin jokatatu. Batzuek, egi osoaren mutur hori bera ere gaizki hartzen dute, eta gaizki konprenitzen.

Gaifera, egia guk hartzen dugularik, gure moduan hartzen dugu: “Quidquid recipitur, ad modum recipientis recipitur”. “Kanpotik jasotzen den guztia jasotzen duenaren modura jasotzen da”. Beraz, baikoitzasun bat du egiak. Baiña gauzatasun, objetibutasun hori billa-

tzen badugu, eta noizbait lortzen badugu, eta gauzak diren moduan ikusten baditugu, orduan izango gera bat, eta orduan jokatuko dugu behar den modu zuzenean.

Ta Ona? (Onatasuna jarriko dut). Ba, ona guztiak nahi duten hura da: "Bonum est id quod omnia appetunt". Guztiok zoriona nahi eta billatzen dugu. Zorion-egarri. Baiña, onatasun honetan bi mailla berezi genitzake: bata subjelibua, eta objetibua bestea. Gauza guztiak dute beren Onatasun zatia. Denak dira onak, denak bat, eta denak egizko diren modu berean. "Ens et bonum convertuntur" —dio metafisikak: "Izatea (dena) eta ona itzuli edo bat eta bestea berdin dira". Horregatik, gauza guztiak dira onak.

Baiña, ona hori aparentea, azalekoa izan ditek. Gaitza "Privatio boni" zertu izan oi da, Onatasunaren palta izatea, behar lukean onatasunaren palta izatea. Horregatik, asko gauzak hori daukate: behar luketena ez eukitzea. Ta hori da gaitza edo txarkeria. Ez eukitze hori gauzak ikusi eta erabiltzen dituanagan gertatu ditek, eta gauza beragan. Hain zuzen, gauza guztiak dira mugatuak, baiña hori, mugatuak izate hori dagokie, eta beren esentzian edo izate moduan etzaie ezertxo ere palta. Edo, pertsona batek ez dauka gauza bat ikusteko almen osoa, edo gaizki ikusten du. Hau bere erruz delarik, hor, pekatua: Gauza mugatuak, muga gabe-

kotzat hartzea, ta hori norberaren kulpaz. Izan ere, gizonari egia dago, eta gauzak gaizki ikustean, berari tokatzen zitzaiona, palta zaio: egiaren palta, gauza onak txar biurtzen ditu, hau da, dagokien onatasuna kentzen die.

Esaten ari naizenez, denak nahi dute eta behar zoriona. Ta zorion hori bitakoa izan ditek: mugatua, ta orduan ez du ifioiz gizona aseko; edo muga gabea, ta orduan aseta geratuko da gizona. Ba dakigu Jainkoak bakarrik ase dezakeala gizonaren egarria.

Beno, ba. Orain hasi gindezke utilitarismuaren arauak aztertzen. Ta horretarako, bereiz dezagun atal hau beste soro batzuetan.

III.—Xede ta xedeak

Mundu honetan gauza guztiak dute beren xedea, zeozertarako eginak dira. Horregatik, bi xede dituzte gutxienez. Metafisikarekin hasten bagera, han hiru ikusten ditugu. Baiña, utzi dezagun metafisika alde batera, lehen ere aspertu baigaitu galanki. Halare, utzi aurretik hartu dezagun handik definizio hau: Xedea da: "Id cujus gratia aliquid fit". Hau da: Zer bat egitera bultzatzen duen hura da xedea (1).

(1) Oso da zailla horren hitz gutxitan ematen den definizioa euskeraz jartzea. Horregatik, nire itzulpena ez dela zeatza esan behar dut.

Ta hemen ondo kontuan jaso behar dugu hauxe: Xede horietan bi hartu genitzake: Azkena, denetan azkena, guretzat eta egitan, Jaungoikoa da; ta erlatibua: hau da, beste xede batekin kidesasunen bat duena.

Utilitarismuak zer egiten du?

Utilitarismuak norberaren nahia, beharra, guraria xede bakar bezala jarriaz; edo norberaren etekina, protxua ta ona legetzat ezarriaz; edo, talde baten nahi, burua ta iritzia erabaki bakartzat onartuaz, xede hauek guztiak azken xedetzat ematen ditu, egiazko azken xedea —Jaungoikoa— handik kenduaz. Eta ez bakarrik azken xedea, baizik eta ondoan bizi direnen xede edo jomuga guztiak ere ankazgora botatzen ditu. "Laterria ni naiz", ta besteak bijoaz nahi edo ahal duten lekura. Ta orduan gertatuko da: Ez dakit nungo kondeak Luis XIV-garrenari galtzak ekartzen zizkiola; ta beste batek, auskalo zer.

Azken xedea bat da. Ta bakarra. Beraz, utilitarismuak azken xede norbera jartzen du, ta norbera asko izaki, hortik jaioko zaizkigu mundu honetan ikusten ditugun hainbeste petralkeri.

Geroago ikusiko ditugu kaso batzuek, eta han argi azalduko da zer ta nola diardun utilitarismuak. Nola Nietzsche-k esana ondo betetzen den: "Hasieran indartsuak ziren jabe; geroago, etorri zen Kristo ta biak parean jarri zituen, txi-

kia, behekoa, argala, indargabekoa aipatu zuan; hau da kristautasunaren pekatuarik handiena".

Utilitarismuak bidea etxe egiten du, eta erdiko xedea azken jomuga.

Gauza guztien eta gizon guztien xedeak: Ona ta egia dira. Ona ta egia objetibuak, alegia. Ta esan dugunez, ona ta egi hoiak bakoitzak neurri batean jasotzen ditu, eta bera dagoen tokitik ikusten eta maitatzen eta ulertzen ditu. Baiña, ba dakigu baita, guk bakoitza bat geranok ez daukagula egi osoa, ez gerala egi ta onaren jaun eta jabe bakar. Beraz, besteak ere ba daukatela beren zatia.

Utilitarismuan, ordea, ona ta egia, subjektibu moduan jasotzen ditugun ona ta egi objektibu hoiak, zearo objektibutzat hartzen dira, norberak egi ta on oso ta egiazkoak baltu bezela. Edo bestela, eszeptizismo handi batekin, egi ta on hoiak guretzat soro itxiak balira bezala.

Orduan gertatzen da ifoiz ere gertatu behar ez litzakena: Mao Tse-tung jaunari gertatua: Nik dut arrazoia, eta zuek, nerekin lanean ari zeratenok, ez dakizute ezer. Mao Tse-tung-ek beretzat hartu behar litzuzke hitz hauek: "Herria ni naiz". Ta hauxe egiten du.

Honi esaten zaio subjektibuen objektibatzea. (Hau hitz pare! Barkatu, bai. Nik pekatari honek...!) Norberak somatzen duena besteak somatu eta ikusi behar duela ustea, eta gaifera nik ikusten dedan moduan dela ustea. Hegel-en hura:

“Mundua nik esaten dedan bezala ez bada, izurra dedilla” Jainkoa ote zen?

Denok zoriona nahi dugu. Lehen, gurea, ta gizarterako izaki, gero besteena. Baiña, zorion hau nola ta nundik lortu? Plazerretan dagoela uste izaten dugu sarritan, eta handik joaten gera. Baiña, zorionez, ez dute mundu honetako gauzek ez gizadiaren ez gizonaren bihotza hasetzen: mugatuak dira, eta gizonak neurri gabeko zerbaiten beharra nabari du barnean. Agustín daunarena “Urduri dago ene bihotza, zugar atsedan hartu dezan arte”. Izan ere, neurririk ez duenik bat bakarra dago: Jaungoikoa. Hortik joan behar dugu. Hau ikusteko irakurri A. L. Villasante-ren “Kristau Fedearen sustraiak: Jainkoa”.

Halabearrez, gure zorion-egarriaren iturriak ere derrior jarri behar zituan zorion hori irixteko arauak, legeak eta bide zuzena. Ta ez du hori gizonaren eskuetan utzi, gizona aldakorra baita, ta gainera ez baiditu gizonak gauzak beren osotasunean ikusten. Horregatik, bera dugu moral-legearen egille, asmatzaille ta xede.

IV.—Bide zuzena.

Moral gaietan bide zuzena zein den ia onezkero asmatu dugu: Jaungoikoaren izate modua bera. Aldaezifia, infinitua, alguztiduna, guztiz jakintsua, ta beste Jainkozko tasun guztien jabea...

Honi buruz, Duns Escoto-k galde-

ra hau egiten du: Ta Jainkoak eman duen legea, alda ote dezake? Korapillo hau askatzen ez naiz geratuko, izan ere lehendik aski nabillu, aski astun. Baiña, hau esan gabe ez naiz ixilduko: Nik ematen dedan asmazioa da, Escoto berak eman zuena ere ez dut ezagutzen. Jainkoak ezin du oraingo araudi edo moral-lege talde hau aldatu: Bere izatetik, bere esentziatik datorren ura da, ta hau dena aldatzeko Berak ere aldatu beharra izango luke; orduan ez litzake Jainkoa izango, aldakorra litzake-ta.

Hemen beste korapillo bat topatzen dugu: Ta nola izan diteke, ba, Eleiza katolikuan bertan ere legeak eta moral pontuen soluzioak aldatzea? Honela: Jainkoa erabat da jakintsua, ta bere jakiturian gizonaren kontzientziari eboluzio bat ezarri dio. Horrela, gaur ikusten ez duguna, bihar ikus genezake. Bestela, lehen esan dugunagatik, gauza eta kaso guztien esentziak ezagutzea eskatuko liguke. Ta hori, Jainkoak bakarrik lezakeana da. Hemendik: Ezin duena, ezin dezaioke Jainkoak ifiori eskatu: Hortaz, ez digu guri ere guzti-guztia jakitea eskatuko. Hemen, bada, Moral-gaietan Eleizaren aurrera bi-dearen arrazoia.

Garai batean esklaboak ondo zue dela uste zen. Orain ez horrelakorik: Horregatik India'n gertatzen dena gaizki dagoela diogu. Baita langilleen arteko zerak daudenean uztea ere.

Garai batean, kolonialismua ondo zegoela eta beharrezkoa zela esaten zen. Gaur ia ez du ifortxok ere horrelakorik uste, zenbait nazioetan hori egiten bada ere, hala nola: USA, Ingalaterra, Frantzia, t. a.

Moral gaietan bide zuzena egiten duten bi elementuak ia jarri ditut: Jainkoa, ta norberaren konzientzia. Jainkoa mintza zaigu: "Sarri ta era askoetan mintza zitzaizen gure asabei profetaen bidez: Oraintsu, egun hauetan bere Semearen bidez hitzegin digu guri" (Hbr. I, 1-2). Baiña Jainkoa ez da ixldu: Oraindik ere entzuten dugu bere abotsa, bere deia: Eleizak ematen digu Haren hitzaren berri.

Baiña, gutariko bakoitzarekin hartu -emanak izateko, lege-morala aditzera emateko Jainkoak gizon bakoitzaren barnean kontzientzia jarri zuen. Ta noiz zer egin, ta noiz ta nola jokatu kontzientzia honek esaten digu. Norbaitek esana dakit: Kontzientzia Jainkoaren altaboza omen da. Ez dut esango ejemplo hau ondo jarria dagoenik, baiña, tira, hainbestean dago: Hain zuzen, kontzientzuak, Jainkoak erabakia, agertzen digu.

Ditekeana da kontzientzia hori gaizki formatutakoa izatea edo hondo eratua ez egotea. Orduan ere, kontzientziak digunari jarraitu behar diogu, baiña beti, gauzak ixturriatuaz, eta kontzientzia oker hori zuzenduaz.

Izan ere, ezin diteke lege moralaren oifarrria gizonagan ezarri, aldakorra baita gizona, ta gaur bai ta bihar ez. Horregatik, zimentarri horrek aldaezifiekkoa, izan behar du. Ta aldaezifia, bakarra, Jainkoa da. Gaiñera, Onatasuna ta egia biltzen ditu gizonak: Bi hоек lortzeko bide egoki bat arkitu behar du. Ta bide hori Jainkoa bera da, ta bere legea: noski, Jainkoa bera da Ona ta egi osoa.

Hemen datza lege moral zuzenaren oifarrria.

* * *

Halare, mundu honetan horrela eratuak ez dauden milla gauza ikusten ditugu. Tirania, adibidez. Ikus dezagun Hitler. Gizon handia, azkarra, boteretsua. Baiña, begira zer egin zuen: Bere partidua, nazismua, ezarri zuen, eta etzion beste ifortxori ere entzuten; eta norbaitek bere kontra hitz erdi bat esaten bazuen, edo bere ustean gauza desagoki bat aitatzen bazuen bereala zen kartzeletako illunbetan, trapu zaharrak koarto illunera botatzen diran gisan. Zer esan nahi du honek? Lege morala berak egin zuela, ta ona berari zegokiona zela, eta beste dena ez. Nietzsche-k esana betetzen zen: "Handiak ahal duena, huraxe da ona". Ta horixe bera agindu zuen eta horixe bera baita bete.

Bi hitzetan, hona Irlanda-n gertatua: Sartu ziren inglesak, eta in-

darrez hartu. Gero, haren gainean irauteko, jenezidio ikaragarri bat: Herriaren hizkuntza baztertu, hil zedin. Dena, beren interesak aurrera eramatearren. Ni jabe, ta hi gabe: Nik derizkiotena ondo dago, eta horretarako bide okerrak ere zuzenak dira. Aurten irakurri dut "Il Principe" Maquiavelo-k egiña: Honek bai egin zuela Utilitarismua: "Elburua lortzeko, bide guztiak onak". Ta Napoleon-ek oraindik: "Moralista sartu haiz, Maquiavelo" —dio nota batean. Txikitxo utzi zuen Maquiavelo. Gaurko politikaren enblema.

Ta amaika horrelako. Ez dezadan izenik eman, bestela gaurko politiku geientsuak jarri beharko ni-

tuzke, ta ez gaurkoak bakarrik: betikoak, kondaira osoa, saillean.

Hainbeste ta hainbeste eriotz eta gudu, jenezidio: Dena hemendik. Ta gaur ere berdin: Indartsua jabe.

Hemendik sortzen da "Gizarte pekatua" deitu izan den errealidadea: Hainbeste pekatu jeneralek pekatuzko egoera bat sortzen dute, batez ere pekatu hoiek herrien eta erresumen jaun direnak egiten ditzutenean. Totalitarismuak: Norberaren burua besteen aburutzat ezartzea: Gauzak ankaz gora uztea, bide okerretik moskorren moduan ibiltzea. Utilitarismua: Nere gogoa errege; ta, bideak, okerrenak, oberenak.